

Əhsən RƏHMANLI

Sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru

E-mail: ahsanrahmanli@mail.ru

Elçin NAĞIYEV

Əməkdar müəllim

AMK-nın baş müəllimi

Ünvan: Yasamal r, Ə.Ələkbərov küç. 7

E-mail: elcin-naqiyev@mail.ru

DOI: 10.62440/AMK2024-3.s.64-74

MİLLİ MUSIQININ İNKİŞAFINDA AZƏRBAYCAN QARMON SƏNƏTİNİN ROLU

***Xülasə:** Məqalədə Azərbaycan qarmon ifaçılığı sənətinin keçdiyi zəngin yoldan bəhs edilərək, bu alətin ən mahir ifaçılarının yaradıcılığından, eləcə də belə ifaçıların repertuarına daxil olan xalq musiqi nümunələri, muğamlar, onların bəstələdikləri melodiyalar və notlar haqqında söz açılmışdır. Məlum olur ki, qarmon sənətinin geniş vüsət alması xalq musiqisinin inkişafına bilavasitə təkan vermiş və bu inkişafda mühüm və vacib rol oynamışdır.*

***Açar sözlər:** qarmon, xalq musiqisi, rəqs musiqisi, muğam, bəstəkar əsərləri, not məcmuələri*

Yüz əlli ildir zəhmət, hünər, əzəmət, şərəf və zənginliklərlə dolu yol gələn Azərbaycan qarmon sənətinin xeyli nümayəndələri olub. Onların sırasından yetişərək mahirlik, ustalıq və ustadlığa yetişən böyük ifaçıların sayəsində bu sənət daha da zənginləşərək ucalığa yüksəlib. Belə sənətkarlar xalq musiqisi nümunələrini, muğamları, aşıq havacatlarını toylarda, bayram şənliklərində, bədii-kütləvi tədbirlərdə, səhnələrdə, daha sonra, qrammofon vallarında, radioda, televiziya da ifa etməklə bərabər, özləri də oyun havaları, muğam dəramədləri, rənglər və diringilər bəstələyərək ortaya qoymuşlar. Hər böyük sənətkar xalqımıza xüsusi bacarıqla xidmət etməklə birlikdə həm də musiqimizin zənginləşməsi üçün öz sənət töhfəsini vermişlər. Bu şərəfli, sanballı iş zaman-zaman davam etmişdir. Hazırda da belə ifaçıların sayəsində milli musiqi daha da yüksələrək inkişaf etməkdədir.

Belə müqtədir qarmon ifaçılarının sırasında Lətif Hüseyn oğlu (1876-1944), Abutalıb Yusifov (1884-1937), Ələkbər Nəzərli (1882-1951), Əhəd Əliyev (1893-1951), Kamiləbəyim Hüseynova (1900-1964), Türrə Hüseynova (1906-2007),

Teyyub Dəmirov (1908-1970), Məmmədağa Ağayev (1919-1982), Rza Şıxlarov (1919-2002), Kübra Əbilova (1921-1994), Zərəfşan Cabbar qızı (1922-1984), Qızxanım Dadaşova (1925-1967), Adil Hüseynov (1923-2008), Abbas Abbasov (1924-1997), Səfərəli Vəzirov (1929-1982), İsfəndiyar Coşqun (1929-1991), Səttar Hüseynov (1929-1981), Əflatun Ağayev (1928-1984), Bəylər Əhmədov (1932-1977), Musa Həsənov (1936), Aftandil İsrailov (1941-2023), Zakir Mirzəyev, Zabit Sultanov (1942-1985), Firudin Hüseynzadə (1942-sağ), Teyyub Teyyuboglu (1944-2011), Abutalıb Sadıqov (1945-2008), Əlibala Ağayev (1946-sağ), Həmid Haqverdiyev (1947-1982), Vəqif Şıxıyev (1947-1981), Xeyrulla Dadaşov, Elman Həsənov, Əsgər Həsənov, Fərahim Sadıqov, Vəqif Əsədov, Kamil Vəzirov (1949-2017), Zair Mustafayev, Sabir Bağirov, İslam Süleymanov (1949-2023), Hüseyn Həsənov (1950-2023), Vahid İskəndərov (1950-1990), Rəhman Əsədullahi, Əhliman Zabitoğlu, Böyükağa Qurbanov, Faiq Əlibalayev, Faiq Süleymanov (1955-2013), Zeynal İsayev, Xanlar Cəfərov (1956-2021), İlqar Kərimov, Şəmsi Ağamalıyev, Aydın Əliyev, Zəhid Məmmədzadə (1962-1999), Tahir Zakirov, Ənvər Sadıqov, Aygün Zeynalova və başqalarının adını hörmətlə çəkirik. Onlar Azərbaycan qarmon məktəbinin layiqli nümayəndələri olaraq bu ifaçılıq sənətinin çiçəklənməsi, zənginləşməsi və xalq arasında daha da sevilməsində mühüm rol oynamışlar.

Araşdırmalar göstərir ki, Əhəd Fərzəli oğlu Əliyev (1893-1942) böyük, qeyri-adi istedadı ilə sənətə qədəm qoymuş və az yaşasa da qarmon ifaçılığı sənəti, bütünlükdə isə xalq musiqisi üçün layiqli işlərə imza atmışdır. Kişik yaşlarda keçirdiyi xəstəlik nəticəsində gözləri tutularaq ömürlük əlil qalan bu adam özü sərbəst olaraq qarmon, yaşa dolduqca piano, tar, saz, tütək, balaban və zurna alətlərini məharətlə ifa etmişdir [8, s. 21].

Özündən əvvəlki qarmon ifaçılarından daha irəli gedən Əhəd əslində ifa tərz-i, ustalığı, məharətli ifası ilə seçilərək öz məktəbini yaratmışdır. O, mənzilində dərs deyərək öz ardıcılarını sənətə gətirmişdir. Əhəd məktəbinin üzvlərinin hər biri milli qarmon sənətinin inkişafına öz təsirini göstərmişdir. Əhədin çaldığı “Segah” hamını, hətta böyük xanəndələri də valeh edərmiş [8, s. 21].

F.Şuşinskiy kitabından oxuyuruq: “*Görkəmli bəstəkar M. Maqomayev onu radioda çalmaq üçün dəvət edir. 1927-1931-ci illərdə Əhədin sehirli qarmonunun xoş səsi efirdə bütün Azərbaycana yayılır*” [13, s. 390]. Radio vasitəsilə səsi müntəzəm olaraq hər yerə yayılan qarmonun ecəzkar tembrilə el havaları və muğamlar insanların sevincinə səbəb olaraq onların zövqünü formalaşdırırdı. F.Şuşinskiy qeyd edir: “*Ü. Hacıbəyov onu 1931-ci ildə Azərbaycan radiosunun “Notlu Şərq orkestri”-nə dəvət edir. Orkestrdə “Şur” muğamının “Bayatı-Qacar”, “Rast”-ın “Şikəsteyi-fars”, “Çahargah”-ın “Bəstəniqar” şöbələrinin ifası zamanı solo Əhədə həvalə edilərdi. O, bütün muğamları fərdi xüsusiyyətlə çalardı* [13, s. 390].

Doğrudur Bakıda az-çox bacarıqlı qarmonçalanlar olmuşdur. Lakin heç kəs Azərbaycan musiqisini Əhəd qədər dərinlən bilməmiş və onu xalq kütlələri arasında geniş təbliğ etmək bacarığına sahib olmamışdır. O, 1934-1935-ci illərdə Əbilov adına klubda ansambl təşkil etmişdi [13, s. 391]. Həmin ansambl ilk idi və “Şərq qarmonçalanlar ansamblı” adlandırılmışdı. Araşdırmaçı Ə.Rəhmanlı həmin ansamblın fotosəklini taparaq kitablar və məqalələrində əyani şəkildə göstərmişdir.

Bakının fabrik və zavodlarında, mədəniyyət müəssisələrində və Dövlət Filarmoniyasında qarmonçalanlar ansamblının konsertləri olurdu. Belə tədbirlər həmin ansamblın, onun rəhbərinin, Azərbaycan qarmon ifaçılığı sənətinin daha geniş tanınması, bütünlükdə isə musiqimizin geniş təbliği üçün imkanlar yaratmışdı [12, s. 60].

Ə.Əliyev 1930-cu illərin əvvəllərindən Əli Bayramov klubunda da çalışmış, burada açılan saz və qarmon dərnəklərində musiqi həvəskarlarına çalğı qaydalarını öyrətmişdir [12, s. 60]. 1938-ci ildə Azərbaycan musiqiçilərindən bir qrup ifaçının, o cümlədən Əhədin qarmonda “Segah”ı, sazda “Çahargah”ı qrammofon vallarına yazıldı [13, s. 391-392]. Ə.Əliyevin valdakı ifaları radio fondu üçün də lentlərə köçürülərək muğamat konsertlərində səsləndirilirdi. Həmin “Segah” o qədər gözəl, təsirli alınıb ki, sonrakı dövrlər üçün də optimal variant kimi qəbul edilərək sənətkarların ifasında o qaydada çalınırdı.

Xalq artisti, xanəndə Baba Mahmudoglu (1940-2006) xalq artisti, ustad tarzən Bəhram Mansurovdan eşitdiyini belə söyləyirdi: “*M.Maqomayev “Şah İsmayıl” operasını yazarkən Əhədin “Segahı”nı dəfələrlə dinləmiş və əsərin bir səhnəsində ondan istifadə etmişdir*”. Əsərdə Şah İsmayıl ilə Gülzarın görüş səhnəsi var. “Segah” sədələri altında Şah İsmayıl Gülzarın ətrafında dövrə vurur. “Segah”ı simfonik orkestr çalır. Əhədin təsirli “Segah”ını bəyənərək M.Maqomayev onu nota almış və simfonik orkestrin ifasına gətirmişdir. Ə.Əliyev 1938-ci ildə SSRİ-nin paytaxtı Moskva şəhərində keçirilən dekadada virtuoz, zəngin ifası ilə tamaşaçıların alqışlarını qazanmışdır [8, s. 23-24]

2018-ci il fevralın 15-də Bakıdakı Beynəlxalq Muğam Mərkəzində Azərbaycan Mədəniyyət Nazirliyi və AzTV-nin Mədəniyyət kanalının birgə dəstəyi ilə Əhəd Əliyevin 125 illik yubileyinə həsr olunmuş təntənəli gecə keçirilmişdir [12, s. 95]. 31 may 2018-ci il tarixində Azərbaycan Milli Konservatoriyasının Bakı zalında Ə.Əliyevin yaradıcılığı ilə bağlı elmi seminar xüsusi marağa səbəb oldu [12, s. 97]. Bütün bunlar məktəb yaradan, dərin iz qoyan, “Segah”ın “Bayatı-Qacar”ın, “Çahargah”ın qarmon üçün ifa formasını yaradan və öz tələbələrinə öyrədən sonrakı dövrlərə ötürən böyük bir sənətkara verilən dəyərin nəticəsidir.

Milli qarmonçalanlarımız əvvəllər öz repertuarına xalq oyun havalarını, muğamları daxil edərək səhnələrdə, toy-bayramda ifa edir, qrammofon vallarına və radionun fonduna yazdırırdılar. Qarmon özünəxas səslənməsi, gözəl tembri, maraqlı spesifik cəhətləri ilə daim diqqət çəkərək dinləyici və tamaşaçı sevgisi

qazanmışdır. Odur ki, qarmonda səslənənlər xalq musiqisinə qarışaraq zənginliyə xidmət etmişdir.

İstedadı aşib-daşan, böyük təcrübə qazanan, ustad səviyyəyə yüksələn qarmon ifaçılarının melodiylar bəstələmək bacarığı da olub. Bu sırada Teyyub Dəmirov, Məmmədağa Ağayev, Abbas Abbasov, Aftandil İsmailov, Zakir Mirzə, Abutalıb Sadıqov, Həmid Haqverdiyev, Əhsən Rəhmanlı, Xanlar Cəfərov və Ənvər Sadıqovun adını xüsusi qeyd etməliyik. Onların bəstələri radio fonduna daxil edilmiş, AzTV-də səslənmiş, qrammofon vallarına, audio, video kasetlərə, sonralar disklərə yazılaraq yayılmış, notlaşdırılaraq məcmuələr vasitəsilə tədrisdə də istifadə edilmişdir.

Qarmon ifaçılarımızın bəstələdikləri melodiylar arasında rəqs havaları, dəraməd, rəng, diringilər, mahnılar və hətta kompozisiyalar var. Bütün bunlar musiqimizə təkan verərək zənginləşdirmiş, xalq musiqi nümunələrinin, rəqs havalarının sayını xeyli çoxaltmışdır. Belə melodiylar bütün zamanlarda solist musiqiçilərin, ansambların repertuarına daxil edilmiş və tədrisdə istifadə olunmuşdur.

Teyyub Hacıməmməd oğlu Dəmirov (1908-1970) Bakıda anadan olub. O, bütün ömrünü milli musiqiyə və qarmon sənətinə həsr edərək dövlət sənətçisi kimi daim paytaxtda yaşayıb. Onun, qarmon sənətinə bağlanması, ifa qaydalarını mükəmməl öyrənməsində Əhəd Əliyevim rolu olub. Belə ki, 10-14 yaşlarında Əhədin qavalçalanı kimi onunla ev şəraitində keçirilən tədbirlərdə, toy-nişanda çalardı [8, s. 29]. Musiqi tariximizdə adı daim qeyd olunan T.Dəmirov Əhəd məktəbinin ən uğurlu və layiqli davamçısı olub. Onun saz çalmaq bacarığı da vardı. Teyyub gənclik illərindən xalq musiqisini və muğamları mükəmməl öyrənmişdi. Bu bilik, ustalıq ona dərin rəğbət gətirməklə bərabər, çoxuna gərək oldu.

Ustad xanəndə Hacıbaba Hüseynov (1919-1993) onun xalası oğlu idi. T.Dəmirov məşhurlaşandan sonra onu özüylə toylara nağara ifaçısı kimi aparıb gələcək xanəndə kimi yetişdirirdi. O dövrdə Bakının bəzi toylarında dəstələrdə nağaraçalan-xanəndələr çıxış edərdi.

Teyyubun biliyindən, tövsiyələrindən, öyrətdiyi muğam qaydalarından, oxuma maneralarından Hacıbaba çox şeyi əxz edib götürür, təcrübəli və daha səriştəli oxuyurdu. Yaşa dolanda isə əsl ustad oldu. Teyyub Hacıbabanın istedadına yaxından bələd olduğu, gələcəyinə inandığı üçün onu hazırlayıb milli musiqi və muğam aləminə təqdim etdi. Ümumiyyətlə, neçə-neçə ifaçının peşəkar səviyyəyə yüksələrək məşhurlaşib sevilməsində T.Dəmirovun xüsusi qayğısı və böyük zəhməti danılmazdır [8, s. 30].

Teyyubun sənət aləmində, cəmiyyətdə böyük nüfuzu, tanınan ifaçılar və gənc sənətçilərlə dostluğu vardı. Nümunə olaraq bu sırada məşhur tarzən, xalq artisti Həbib Bayramov (1926-1994) da qeyd edə bilərik. O, Həbibini özüylə muntəzəm olaraq dövlət tədbirləri, konsertlər və toy-nişana aparardı. Tədqiqat zamanı belə faktları təsdiqləyən xeyli fotosəkillərə rast gəldik. T.Dəmirov öz sazını da

H.Bayramova bağışlamışdı ki, tələb olunan anlarda istifadə etsin. Həmin saz ustad tarzənin şəxsi əşyalarından biri kimi qorunur.

Məşhur xanəndə Fatma Mehrəliyevanın T.Dəmirovla xeyli sənət yoldaşlığı olmuşdur. Onun sənətdə tanınmasında Teyyubun bacarığı, xidməti xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Fatma xanımın ifasında radio fonduna yazılan, ona milyonlarla pərəstişkarlar qazandıran zərbli muğam “Kəsmə şikəstə”dir. Bu gün də hamı tərəfindən sevilən, həqiqi sənət nümunəsi olan həmin şikəstənin hazırlanıb başa gəlməsində ustad qarmonçalanın böyük zəhməti olub. Teyyub şikəstəni qarmonda cümlə-cümlə çalaraq, həm də oxuyaraq bənd-bənd, bütün incə nəfəslərə qədər F.Mehrəliyevaya öyrətmışdi.

SSRİ xalq artisti, professor, müğənni Bülbül xalq mahnıları və təsnifləri televiziya və radio üçün yazdırmazdan əvvəl Teyyubgilə gələr və müəyyən məsləhətlər alardı. T.Dəmirovun musiqini dərindən bilməsi onu həmişə sənətçilərə gərəkli etmişdir. Xanəndələr - G.Həsənova, H.Rzayeva, T.Əliyeva, Ş.Ələkbərova, S.Qədimova, R.Muradova və başqaları, tez-tez onun mənzilinin qonağı olar, məşqlər edər, çalğısını dinlər, tövsiyələr alar və söhbətlərindən çox şey öyrənərdilər [8, s. 31].

T.Dəmirov 1938-ci ildə Azərbaycan musiqiçilərinin tərkibində Moskva dekadasında çıxış etmişdi. Teyyub dekada S.Rüstəmovun dirijorluğu ilə xalq çalğı alətləri orkestrinin tərkibində “Üzzal” çalmışdır. O, həmin ildə Bakıda, onun ətrafında kəndlər və qəsəbələrdə yaşayan qarmonçalanları bir yerə toplayaraq qarmonçalanlar ansambli yaratmışdı. Maraqlı, zəngin repertuara malik bu ansamblın çox yerdə, hətta Dövlət Filarmoniyasında konsertləri olmuşdu.

1941-ci ildə Sovet-alman müharibəsi başlayanda qarmonçalanlar ansambli fəaliyyətini dayandırmışdı. Həmin ildə dahi Ü.Hacıbəylinin tövsiyəsi ilə Ə.Bakıxanovun bərpa etdiyi xalq çalğı alətləri ansamblına qarmonçalan T.Dəmirov dəvət olunmuşdu. O, burada da sanballı çalışmışdır. Repertuara onun da dəraməd, rəng və diringiləri daxil edilmişdi [9, s. 54]. T.Dəmirov Dövlət Filarmoniyasının, radionun və televiziya yaranandan bu yaradıcı müəssisənin solisti olmuşdur.

Tarzən-pedaqoq, bəstəkar Adil Gəray (1919-1973) 1946-cı ildə T.Dəmirovun muğam rənglərini və rəqs havalarından bəzilərini nota almışdır. Səid Rüstəmovun oğlu Rafiq Rüstəmov Teyyubun dəramədlərini və oyun havalarını nota yazmışdır. Öz dövründə bu melodiyalardan musiqimizdə layiqincə istifadə olunmuşdur.

Ü.Hacıbəylinin “O olmasın, bu olsun” musiqili komediyası əsasında 1956-cı ildə çəkilmiş bədii filmin sonunda, toy səhnəsində xanım qarmonçalan Kübra Əbilova (1921-1994) Teyyubun “Qıtqılıda” rəqs havasını ifa edir. Radionun fondunda T.Dəmirovun ifasında “Bayatı-Şiraz”, “Segah”, “Rast”, “Zabul”, “Bayatı-Qacar” və “Şur” muğamları qorunur. Bu muğamlar Youtube portalına da yerləşdirilib, həm dinlənir, həm də muğamları öyrənmək istəyən gənclər bundan bəhrələnilirlər [9, s. 57].

Ustad sənətkar 70-dən artıq oyun havası, dərəməd və rənglər bəstələmişdir. Bunlardan indiyə qədər xalq musiqisində, muğamlarda, toy-büsatda və tədrisdə istifadə edilir. T.Dəmirovun bəstələdiyi melodiyalar notlara köçürülərək məcmuə halında nəşr olunub [1, s. 24-66]. Bu məcmuə vətənimizdə, yaxın ölkələrdə yayılıb və əsl dərs vəsaitidir.

Azərbaycan qarmon məktəbinin ən layiqli nümayəndələrindən biri Məmmədəğa Əkbər oğlu Ağayev (1919-1982) Bakıda doğulub və bütün ömrünü burada yaşayıb. O, T.Dəmirovun rəhbərlik etdiyi qarmonçalanlar ansamblının ən fəal üzvlərindən və solistlərindən biri olmuşdur. M.Ağayev Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasının Mahnı və Rəqs Ansamblında, sonralar burada xalq artisti, ustad tarzən Hacı Məmmədovun (1920-1981) rəhbərlik etdiyi xalq çalğı alətləri ansamblında çalışıb. O, 1978-ci ilə qədər filarmoniyada solist olub. Məmmədəğa 1940-cı illərdə radioda Ə.Bakıxanovun rəhbəri olduğu xalq çalğı alətləri ansamblının T.Dəmirovdan sonrakı qarmonçalanı idi. O, H.Məmmədovun ansamblında çalışarkən keçmiş SSRİ-nin əksər əyalətlərində, böyük şəhərlərində, Bolqarıstan, Rumıniya, Polşa və başqa xarici dövlətlərdə səfərlərdə olmuşdur [9, s. 93].

M.Ağayev 1930-cu illərin sonunda Bakı Energetika Texnikumunu, 1950-ci ildə Azərbaycan Dövlət Sənaye İnstitutunun energetika fakültəsini bitirsə də bu sahədə az çalışmışdır. O, bütün mənalı həyatını Azərbaycan musiqisinə, qarmon sənətinə, onun inkişafına, geniş təşəkkül tapmasına, xalq tərəfindən sevilməsinə həsr edərək çox zəngin yaradıcılıq yolu keçmişdir. M.Ağayev muğamları və xalq musiqisini dərinlən bilirdi. O, xalq oyun havalarının əsl bilicisi və ən mahir ifaçılarından biri idi. Onun özünün də bəstələdiyi rəqs melodiyaları var [9, s. 91].

1960-cı ildə Respublika Xalq Yaradıcılığı Evi M.Ağayevin “10 rəqs” adlı monoqrafiyasını nəşr etdirmişdir. Burada ustad qarmonçalanın bəstələdiyi on ədəd rəqs havası xalq artisti, bəstəkar Tofiq Quliyev (1917-2000) tərəfindən fortepiano üçün işlənərək nota salınmışdır. Rəqs melodiyalarının adları bunlardır: - “Gənclik rəqsi”, “Mahnı rəqs”, “Yeni rəqs”, “Qaytağı”, “Baharı”, “Naz elə”, “Rövşəni”, “Şamaxı rəqsi”, “Ağır rəqs”, “Nuxa rəqsi”. Bu melodiyalar ifaçılarımız tərəfindən TV-lərdə, radiolarda səsləndirilməkdə və pedaqoqlar vasitəsilə tədris olunmaqdadır.

Radionun fondunda M.Ağayevin ifasında muğamlar, xeyli sayda xalq oyun havaları qorunmaqda və nümayiş etdirilməkdədir [9, s. 93]. Azərbaycan qarmosunda radio fondu, AzTV üçün bəstəkar melodiyasını ilk olaraq ifa edən M.Ağayev olmuşdur. Bu, C.Cahangirovun Dövlət Mahnı və Rəqs Ansamblında bədii rəhbər işləyərkən bu kollektivin repertuarı üçün bəstələdiyi “Toy rəqsi”dir.

Qarmon sənətçiləri arasında zəngin, sanballı işlər görən, bu sənətə, bütönlükdə isə milli musiqiyə daha çox töhfələr verən Aftandil İsrailov və Zakir Mirzəyev olmuşdur. Aftandil Eynulla oğlu İsrailov (1941-2023) qarmon sənətinin parlaq simalarından biri olaraq tam şəkildə öz ifa yolunu və məktəbini yaratmışdır. O, uşaqlıqdan evlərində olan pianoda çalğı öyrənmiş və sonra sərbəst olaraq özü

qarmon ifa etməyə başlamışdır. Aftandil Bakıdakı mərkəzi pioner və məktəblilər evinin musiqi dərnəklərinə gedər, burada rəqs quruluşlarını, uşaq və gənc müğənniləri müşayiət edərdi. Həmin kollektivin tərkibində o, 1959-cu il Moskva dekadasında çıxış etmişdi.

A.İsrafilov 1961-ci ildən L.Şmidt adına maşınqayırma zavodunun mədəniyyət sarayında özfəaliyyət rəqs ansamblının qarmonçusu olmuşdur. Aftandil çalışdığı rəqs ansamblı ilə ilk dəfə olaraq xarici ölkəyə səfər etmiş və Avstriya ölkəsinin şəhərlərində verilən konsertlərdə qarmonunu səsləndirmişdi. O, 1960-cı ildə Politexnik İnstitutuna daxil olur. Ali təhsil ocağının özfəaliyyət xalq çalğı alətləri ansamblının fəal, bacarıqlı, istedadlı üzvü kimi özünü təsdiq edir. Məşqlər, konsertlər, baxış-müsabiqələr, böyük sənət adamlarının tövsiyələri gənc qarmonçalanın əsl musiqiçi kimi yetişməsinə təkan verir. 2 il institutda oxuyan Aftandil təhsildən uzaqlaşır və ömrünü həmişəlik qarmon sənətinə bağlayır.

Tarzən, əməkdar artist Baba Salahov (1923-1981) Azərbaycan Teleradio Verilişləri Komitəsində rəhbərlik etdiyi xalq çalğı alətləri ansamblına Aftandili dəvət edir. A.İsrafilov 1965-ci ildən 1981-ci ilə qədər bu ansamblıda çalışaraq məşhurlaşır və ümumxalq məhəbbəti qazanır. Burada ansamblın solisti olaraq aparıcı qüvvəyə çevrilir.

Həmin ansamblıda o, ölkəmizin xalq, əməkdar artistlərinin, ustad xanəndələrin AzTV, radio üçün oxuduğu muğamları xüsusi bacarıq, zövq, və ustalıqla, həm də çox təsirli halda müşayiət etmişdir. Qarmon sənətində daha çox populyar olduğu, dərinləndirən sevildiyi üçün onun xeyli ardıcılıqları yetişmişdir. Həqiqətən onun öz məktəbi yaranmışdır. Həmin məktəbin hazırda da davamçıları yetisməkdədir [9, s. 159].

1960-cı illərin sonlarında qarmon, klarnet, nağara üçlüyünün Azərbaycan radiosunda ifa etdiyi, təzə səpkili, yeni ruhlu oyun havaları xalq tərəfindən maraqla, dərin məhəbbətlə və böyük rəğbətlə qarşılandı. Aftandil İsrafilov, Vəli Qədimov və Tahir Hüseynovun çaldığı “Xəzəri”, “Natiqi”, Xoşbəxti”, “Bahar”, “Siyəzən”, “Qazaxı”, “Qaytağı”, “Toy rəqsi” kimi oyun havaları geniş yayılaraq ölkəmizin konsert proqramları və toy repertuarına daxil oldu.

A.İsrafilovun yaratdığı bu çox uğurlu, populyar üçlüyü Azərbaycanın hər yerində yeni belə üçlüklərin yaranaraq geniş fəaliyyəti üçün şərait yaratdı. 1973-cü ildə Leninqrad şəhərinə səfər zamanı Moskvanın “Melodiya” firması Aftandilin ifasında “Laçın” xalq mahnısını və “Qazaxı” rəqs havasını qrammofon valına yazaraq SSRİ məkanına yaymış və xarici ölkələrə də realizə etmişdi [9, s. 162].

1970-ci illərdə sənətə gələnlər və 1980-ci illərdə qarmon ifaçılığına başlayanların əksəriyyətində Aftandil ifaçılığı məktəbinə meyl güclü olmuşdur. O öz ifa qaydalarını yaratmışdır. A.İsrafilov yaradıcı sənətkar idi. Bu nəhəng sənətkarın bəstələyib ifa edərək qrammofon vallarına, radionun və televiziyanın fonduna yazdığı “Kəmalə”, “Zemfira”, “Simrani”, “Aynurə”, “Nazilə”, “Dağlar oğlu”,

“Şahbuzu”, “Yeni Azərbaycan” və digər rəqs melodiyları musiqimizə həmişəlik daxil olmuşdur [9, s. 163].

Qarmon ifaçılarımız arasında dövlət tərəfindən ilk fəxri adları alan Aftandil İsrailov olmuşdur. Bu böyük sənətkar 1982-ci ildə Azərbaycan SSR-in əməkdar, 1998-ci ildə Azərbaycan Respublikasının xalq artisti, 2009-cu ildə Dağıstan Muxtar Respublikasının xalq artisti fəxri adlarına layiq görülmüşdür. Onun repertuarında Azərbaycan bəstəkarlarının əsərləri də özünə mühüm yer tuturdu. Onun ifasında həmin mahnıların instrumental versiyaları çox gözəl səslənmiş və milli musiqi xəzinəmizi daha da zənginləşdirmişdir. Radio fondu üçün onun ifa etdiyi ilk belə əsər Ağabacı Rzayevanın “Pəri” mahnısı olmuşdur.

Aftandil SSRİ xalq artisti Zeynəb Xanlarovanın rəhbəri, solisti olduğu instrumental ansambl da mərhələlərlə çalışmış, Avropa və Ərəb ölkələrində, ABŞ-da xeyli konsertlərdə müğənnini ustalıqla müşayiət edib, qarmonumuzu sevirərək daim alqışlar və tamaşaçı sevgisi qazanmışdır. O, yalnız bu ansambl deyil, bundan əvvəl də, sonra da Azərbaycan incəsənət ustaları ilə birlikdə çox xarici dövlətlərə səfər etmişdir.

A.İsrailov 1979-cu ildə ətrafına istedadlı gənc çalğıcıları, müğənniləri toplayıb Azərbaycan Konsert-Qastrol Birliyində instrumental ansambl yaratmış, musiqimizi daha da ucalara qaldıraraq xalqa, millətə və dövlətə xidmət etmişdir. A.İsrailovun ifasında bütün xalq musiqisi nümunələri çox gözəl, təsirli və möhtəşəm səslənir. Bunlardan əlavə onun bəstələdiyi melodiylar da musiqimizin zənginləşməsində böyük əhəmiyyət daşıyır.

Şəki Musiqi Kollecinin müəllimi olmuş Zair Mustafayev qarmon ifaçılığında və tədrisdə xüsusi iz qoymuşdur. Onun notlaşdıraraq nəşr etdirdiyi məcmuələr arasında A.İsrailovun melodiyları da var [7, s. 6-40].

Azərbaycan qarmon sənətinin daha da zənginləşməsi, inkişafı, çiçəklənməsi, sevilməsi və yüksəlməsinə xidmət edərək daim öz töhfələrini verən həm də Zakir Mirzəyev olmuşdur. Gənclik illərindən başlayaraq hamıdan çox o, rəqs melodiyları bəstələmiş, onları milli radionun fonduna, qrammofon vallarına yazdırmış, AzTV-də ifa etmiş, Azərbaycanın və xarici ölkələrin səhnələrində nümayiş etdirmişdir.

Zakir Qulammirzə oğlu Mirzəyev 1943-cü il sentyabrın 16-da Bakıda anadan olmuşdur. 5-6 yaşlarında atasının çalışdığı işlə əlaqədar ailə Xaçmaz şəhərinə köçərək orada məskunlaşmışdır. Zakir Xaçmaz şəhər məktəbində təhsil almışdır. Az yaşlardan istedadını büruzə verən Zakir 8 yaşından sərbəst olaraq qarmon çalmağa başlamışdır. Az sonra o, Xaçmaz pioner və məktəblilər evinin ən istedadlı, bacarıqlı, fəal üzvlərindən birinə çevrilərək bu rayonun bədii-kütləvi tədbirlərində çıxış etmiş, bölgələr arası və respublika üzrə keçirilən bütün baxış-müsabiqələrə və festivallara göndərilərək daim birincilik qazanmışdır. Onun bu kimi uğurları 1954-1959-cu illərə təsadüf edir.

Belə tədbirlərin əksəriyyətində münisflər heyətinin sədri əməkdar incəsənət xadimi Əfrasiyab Bədəlbəyli (1907-1976) olurdu. O, Zakirin istedadına, yüksək ifaçılıq bacarığına, öz yaşından qat-qat artıq çalğısına bələd olaraq onun sonrakı uğurlarının təminatı üçün bu gənci nəzarətə götürmüşdü. Bu böyük şəxsiyyət onun Bakıya gəlməsinə, işə düzəlməsinə nail olmuşdu. Bakı musiqi mühiti Zakiri böyük sənətə istiqamətləndirmişdi [10, s. 26-32].

Z.Mirzəyev 1962-ci ildə Bakıdakı 36 saylı axşam fəhlə-gənclər məktəbini bitirərək M.A.Əliyev adına Azərbaycan Dövlət Teatr İnstitutunun mədəni-maarif fakültəsinə əyani daxil olur. O, 1968-ci ildə ali təhsili başa vurur və təyinatla Dövlət Filarmoniyasına solist-qarmonçu göndərilir. Burada onun geniş və çox uğurlu sənət fəaliyyəti başlayır.

Zakir 1974-1976-cı ildə Ə.Bakıxanov adına xalq çalğı alətləri ansamblında çalışaraq Azərbaycanın ən böyük xanəndələrini radio və AzTV-də müşayiət etmişdir. 1979-cu ildə Dövlət Filarmoniyasının səhnəsində Zakirin ifasını dinləyərək vəcdə gələn Maestro Niyazi (1912-1994) Zakiri **Qarmonun Paqaninisi** adlandırmışdır [10, s. 43].

Niyazinin tapşırığı ilə Zakir xeyli xarici ölkələrə səfərlərə göndərilmişdir. O, hər yerdə öz möcüzəli ifası ilə milli musiqimizi və Azərbaycan qarmon sənətini sevdirmişdir. 1978-ci ildə Azərbaycan Qastrol-Konsert Birliyi yaranandan orada çalışan Z.Mirzəyevin solistlik fəaliyyəti yenə də əvvəlki kimi səmərəli, zəngin və sanballı olmuşdur. Onun televiziya konsertləri də milli musiqimizin uğurlarına və qarmonun geniş təşəkkül taparaq xalqın ən sevimli çalğı aləti kimi qarşılanmasına xidmət etmişdir. Belə konsertlər, TV-lərdəki ustad dərsləri bu günə qədər davam etməkdədir.

Z.Mirzəyev 1997-ci ildə elmi fəaliyyətə başlamış və 2004-cü ildə başa vurmuşdur. O, “Azərbaycan xalq musiqisində qarmonun rolu və əhəmiyyəti” adlı dissertasiya işini 2005-ci il yanvarın 31-də müdafiə etmişdir [10, s. 215]. O, 1999-cu ildən Musiqi Kolleclərində, 2006-cı ildən isə Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetində qarmon sinfində dərs deyərək illərlə bəstələyib ifa etdiyi melodiyların notlaşdırılmasına, məcmuələr halında nəşr etdirərək yayılmasına və tədrisdə istifadəsinə nail olmuşdur.

Əməkdar incəsənət xadimi, professor, BMA-nın bəstəkarlıq kafedrasının müdiri Aydın Əzim Zakir Mirzə ilə yaradıcılıq əlaqələrində olaraq onun ifasından xeyli oyun havasını notlaşdıraraq məcmuə halında nəşr etdirmişdir [3, 1-83].

Xeyrulla Dadaşov həm ifaçı, həm də pedaqoq olaraq qarmon sənətinin inkişafı üçün mühüm işlər görmüşdür. O, gənclik illərindən uşaq musiqi məktəbində, daha sonra, orta ixtisas və ali məktəblərdə qarmonun not tədrisini yüksəyə qaldırmış, dərs vəsaitləri hazırlayaraq nəşr etdirmişdir. O, Zakir Mirzəyevin yaradıcılığından da nümunələri nota yazaraq məcmuə halına salmışdır [2, s. 6-124]. Burada virtuoz sənətkarın şah əsəri “Muğam və rəqs”in bir daha notlaşdırılmasına da rast gəlirik. Zakirin bəstələdiyi melodiyların əksəriyyəti qarmon və digər çalğı

İfaçılarımızın repertuarında səslənməkdə, not məcmuələri vasitələri ilə ali, orta ixtisas təhsili müəssisələrində və uşaq incəsənət məktəblərində tədris olunmaqdadır.

Z.Mirzəyevin müxtəlif illərdə Tehranda, Təbriz və Ərdəbil şəhərlərində verdiyi solo konsertlərin çox böyük uğurları və xüsusi əhəmiyyəti olmuşdur. Orada yaşayan soydaşlarımız arasından yetişən bütün musiqiçilər Zakir sənətindən layiqincə bəhrələnməkdədirlər. Z.Mirzəyev də qarmonda Azərbaycan və xarici ölkə bəstəkarlarının əsərlərini AzTV-də, radioda və səhnə konsertlərində məhərətli ifa etmişdir.

Onun SSRİ xalq artisti, Dövlət mükafatı laureatı, dünya şöhrətli musiqi xadimi Arif Məlikovun (1933-2019) “Məhəbbət əfsanəsi” baletindən “Qızlar rəqsi”ni fortepiano üçün müşayiətilə, xalq artisti, professor bəstəkar Tofiq Bakıxanovun 3 hissəli simfonik əsərini Ü.Hacıbəyli adına Dövlət simfonik orkestri ilə musiqi dünyamıza təqdimatı çox böyük hadisə olaraq yüksək marağa səbəb olmuşdur. Bu işlər bir daha Azərbaycan qarmon sənətinin inkişafı, ardıcıl uğurları, həmçinin bu ifaçılıq sənətinin musiqimizin zənginləşməsində xüsusi xidmətindən xəbər verir və bu fikri tam təsdiq edir.

Beləliklə, məqalədə qarmon ifaçılarımızın yaşlı nəsli barədə məlumat verildi. Bununla belə nisbətən gənc nəsil ifaçılarımızın da yaradıcılığı maraq doğurur. Qarmon ifaçılığı tarixinə ötəri nəzər saldıqda belə məlum olur ki, artıq milliləşmiş bu alətdə Azərbaycan xalq musiqisinin bütün janrları uğurla ifa edilir. Qarmon ifaçılarımızın məhərrəti bu aləti milliləşdirərək səs yaddaşımıza artıq sırf milli sayılan səslənmələr bəxş etmişdir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Dəmirov T.H. Milli rəqslər və melodiylar. B.: Adiloğlu, 2009, 68 s.
2. Dadaşov X.İ. Zakir Mirzəyevin qarmon üçün rəqslər məcmuəsi. B.: Mütərcim, 2018, 125 s.
3. Əzimov A.K. Zakir Mirzəyev. Qurama oyun havaları. Qarmon (in h) üçün. Deşifrə, nota alınma və təhlil. B.: Mütərcim, 2014, 85 s.
4. Mirzəyev Z.Q. Azərbaycan qarmonu. B.: Adiloğlu, 2007, 160 s.
5. Mirzəyev Z.Q. Qarmon məktəbi. Qarmon ilə fortepiano üçün. B.: Adiloğlu, 2008, 116 s.
6. Mirzəyev Z.Q. Qarmon məktəbi. B.: Adiloğlu, 2008, 139 s.
7. Mustafayev Z.V. Aftandil İsrailov. Rəqslər. Orta ixtisas, uşaq musiqi, uşaq incəsənət məktəbləri üçün. MSA, 2012, 42 s.
8. Rəhmanlı Ə.M. Qarmon ifaçılığı sənəti və onun Azərbaycanda tədrisi. B.: Araz, 2008, 386 s.
9. Rəhmanlı Ə.M. Qarmon ifaçılığı sənəti və onun Azərbaycanda tədrisi. II nəşr (əlavələrle), dərs vəsaiti, B.: MBM, 2014, 704 s.
10. Rəhmanlı Ə.M. Zakir Mirzə zirvəsi. B.: MBM, 2008, 295 s.
11. Rəhmanlı Ə.M. Zakir Mirzə zirvəsi -75 il bəhrəsi. B.: Ecoprint, 2018, 424 s.

12. Rəhmanlı Ə.M., Kərimov İ.A. Qarmon məktəbini yaradan Əhəd. B.: Ecoprint, 2018, 204 s.
13. Şuşinski F.M. Azərbaycan xalq musiqiçiləri. B.: Yazıçı, 1985, 478 s.

Ахсан РАХМАНЛЫ

Доктор философии по искусствоведению

Эльчин НАГИЕВ

Заслуженный учитель

Старший преподаватель АМК

РОЛЬ ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА НА ГАРМОНИ В РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ МУЗЫКИ

***Аннотация:** В статье освещен богатый путь азербайджанского искусства игры на гармонии, рассказывается о творчестве наиболее известных исполнителей, приводятся сведения об исполнении мугама, образцах народной музыки, а также сочиненных исполнителями новых мелодиях и об их нотациях. Показано, что широкое становление исполнительства на гармонии стало одним из стимулов для развития традиционной музыки и сыграло в этом направлении важную роль.*

***Ключевые слова:** гармонь в Азербайджане, народная музыка, танцевальная музыка, мугамная композиция, композиторские произведения для гармонии*

Ahsan RAHMANLI

Doctor of Philosophy in Art Studies

Elchin NAGIEV

Honored teacher

Head teacher of AMK

THE ROLE OF PERFORMING ART ON THE GARMON IN THE DEVELOPMENT OF NATIONAL MUSIC

***Abstract:** The article highlights the rich path of the Azerbaijani art of playing the garmon, tells about the work of the most famous performers, provides information about the performance of mugham, examples of folk music, as well as new composed melodies and their notation. It is shown that the widespread development of the art of playing the accordion directly stimulated the development of traditional music and played an important role in this.*

***Keywords:** accordion in Azerbaijan, folk music, dance music, mugham compositions, composer's works for accordion*

Rəyçilər:

sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru Fazilə Nəbiyeva;

sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru Humay Fərəcova-Cabbarova